

УДК 316.4:323.2

КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС АНАЛІЗУ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Яровий Д.О., аспірант
 Інститут соціальної та політичної психології
 Національної академії педагогічних наук України

У статті на прикладі комунікативної ситуації в соціальних медіа (позиція представника держави щодо діячів російської культури в контексті впливу на Україну) досліджуються практики громадянського протистояння. Здійснено дослідження лінгвістичних характеристик дискурсу, дискурсивних практик основного комунікатора, учасників, що його підтримують, та представників контр-дискурсу, а також впливу цього на соціальні практики. Встановлено, що артикулювання тем, що політизують цінності, можуть бути використані комунікаторами як для мобілізації прибічників, так і в якості стимулу для пошуку компромісних позицій.

Ключові слова: дискурс-аналіз, ідентичність, комунікативні практики, громадянське протистояння, групова поляризація.

В статье на примере коммуникативной ситуации в социальных медиа (позиция представителя государства по отношению к деятелем русской культуры в контексте их влияния на Украину) исследуются практики гражданского противостояния. Проведено исследование лингвистических характеристик дискурса, дискурсивных практик основного коммуникатора, участников, которые его поддерживают, и представителей контр-дискурса, а также влияния этого на социальные практики. Установлено, что артикулирование тем, политизирующих ценности, может быть использовано коммуникаторами как для мобилизации сторонников, так и в качестве стимула для поиска компромиссных позиций.

Ключевые слова: дискурс-анализ, идентичность, коммуникативные практики, гражданское противостояние, групповая поляризация.

Iarovy D.O. CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AS RESEARCH METHOD FOR THE STUDY OF CIVIL CONFRONTATION IN SOCIAL MEDIA

The present article is investigating the practices of civil confrontation on the communicative case in social media (the position of the representative of the state regarding the figures of Russian culture in the context of their influence on Ukraine). It includes the research of the linguistic characteristics of discourse, the discursive practices of the main communicator, participants who support him and the representatives of counter-discourse, as well as the research of the influence of these towards social practices. It is established that the articulation of topics that politicize values can be used by communicators both to mobilize their supporters and as an incentive to find compromise positions.

Key words: discourse analysis, identity, communicative practice, civil confrontation, group polarization.

Постановка проблеми. Спостереження за процесом комунікації в соціальних медіа дає підстави вважати, що інтенсивність комунікативних процесів у цьому середовищі та інші фактори зумовлюють більш швидку та гостру групову поляризацію, ніж у фізичному світі. Враховуючи важливість феномену соціальних медіа в політичному середовищі, має важливе значення дослідження процесів групової поляризації в них та визначення особливостей цих процесів.

Соціальні медіа, як і мережа Інтернет у цілому, мають практично необмежену пропускну здатність, що робить їх вдалим майданчиком для боротьби дискурсів за гегемонію. Не в останню чергу через це соціальні медіа важливі для розуміння суспільних комунікацій у сучасному українському суспільстві.

Теоретичні засади функціонування соціальних медіа та емпіричні спостереження за

перебігом комунікацій у цьому середовищі дають підстави прогнозувати, що дискурси, що відтворюються в соціальних медіа, мають власні особливості. Ці особливості можуть бути зумовлені природою середовища, особливістю існування дискурсів, їхніх комунікаторів тощо, і можуть впливати швидкість та інтенсивність поширення дискурсів, їхнє вкорінення в свідомості та відтворення групової поляризації як базового процесу, що відтворює громадянського протистояння, і потребують відповідного дослідження.

Розуміння того, які саме практики конструювання громадянського протистояння існують в соціальних медіа, і як вони впливають на політичне життя та соціальні практики, дозволить запропонувати засоби мінімізації їхнього негативного психологічного впливу на суспільство.

Описаний у статті комунікативний кейс є «пілотним дослідженням» із використанням

критичного дискурс-аналізу, що дозволяє визначити певні практики та обґрунтувати їхню роль із точки зору психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Громадянське протистояння є одним з етапів внутрішньодержавної групової конфронтації, який характеризується кристалізацією в сторін ціннісних протиріч та має потенціал розгортання у формі соціального конфлікту. Воно охоплює практично всі верстви населення і дає можливість для здійснення політико-психологічного впливу та маніпуляцій. До основних факторів розгортання протистояння в дискурсивному полі України можна віднести поширене протиставлення етнічної та громадянської ідентичності українця, здійснення активного впливу зовнішніх груп інтересів, поширений процес дегуманізації опонентів всередині країни та трансформація їх у «ворогів», активне використання групами інтересів семантичної невизначеності та кризи дискурсивної межі та відсутність проактивної діяльності державних органів з упередження проблемних з точки зору цінностей питань [1].

Враховуючи особливу природу соціальних медіа (а саме такі характеристики, як менший ступінь обмеженості, нижча продуктивність та більший рівень агресії), групова поляризація, що є базовим процесом конструювання громадянського протистояння, в соціальних медіа відбуватиметься швидше та більш радикально, що впливатиме на розгортання громадянського протистояння. У свою чергу, це робитиме соціальні медіа динамічним та продуктивним середовищем для здійснення впливу на суспільство [2].

Цей вплив здійснюється шляхом застосування **комунікативних практик** – рутинизованих дій, спрямованих на закріплення через комунікацію соціально бажаного результату. Дослідження впливу практик доцільно здійснювати із застосуванням дискурс-аналізу – якісного методу, який надає розуміння зв'язку повідомлень із контекстом, аналізу позицій зацікавлених сторін, що виражаються через дискурс, і розуміння процесів дискурсивної взаємодії. Він зосереджується на значенні і контексті повідомлень, а також є більш відповідним інструментом для розуміння їх цілей та значення [3; 7].

Критичний дискурс-аналіз (КДА) є методом, який надає пояснення зв'язку повідомлення з контекстом, вказує на позиції зацікавлених сторін, виражені через дискурс, та демонструє взаємодію різних дискурсів. Цей метод є емпірично-орієнтованим для дослідження відносин між дискурсом та соціальними подіями у різних соціальних сферах.

Термін використовують у кількох значеннях, до яких належить як позначення широкого спектру класифікації дискурс-аналізу, так і емпірична модель Н. Феркло. Критичний дискурс-аналіз складається з трьох компонентів: лінгвістичні характеристики, дискурс та соціальна практика [4, с. 80].

Аналітичні інструменти КДА охоплюють глибоке дослідження інтертекстуальних ланцюжків у тексті, можливі інтерпретації дискурсів, відносини між спікерами та споживачами, граматику і соціальний контекст.

Дискурси соціальних медіа, особливо останніх років, дуже інтенсивно виникають та поширюються, існують в умовах суттєвих розбіжностей між позиціями груп інтересів і громадян, за увагу яких ці групи конкурують. Розуміння цінностей та ідеології в багатьох груп різняться досить суттєво, що відображається в дискурсі та впливає на дії – як дискурсивні, так і соціальні. Критичний дискурс-аналіз створить можливості для визначення механізмів конструювання протистояння, ідентифікування груп інтересів, які за ним стоять, та їхніх мотивів, тем, що домінують у тому чи іншому дискурсі, та соціальної практики, яку дискурси будують [5, с. 66].

Емпіричним джерелом дослідження є Facebook-акаунти активних користувачів, які беруть участь у політичному дискурсі. Соціальну мережу Facebook обрано як платформу поміж інших соціальних медіа (Twitter, YouTube, блоги, імідж-борди) з кількох причин. По-перше, в Україні платформа вкрай політизована, і велика частина мережевого політичного дискурсу відбувається саме на ній. По-друге, Facebook публікує великі тексти, іноді із сильним візуальним компонентом (фото, відео), що дозволяє застосовувати аналіз дискурсу комплексно. І, нарешті, користувачами Facebook є майже всі політичні комунікатори, які часто відсутні в таких мережах, як YouTube, Twitter тощо.

Обґрунтування та вичерпність вибірки базується на принципі **теоретичної вибірки**, який полягає у відборі даних для теорії, пов'язаному зі збором, кодуванням, аналізом та порівнянням даних. На відміну від вірогіднісної вибірки, вона не передбачає плану збору даних і регулюватиметься релевантністю понять та прагненням заповнити виділені категорії. Задачею теоретичної вибірки є вичерпний добір випадків, які вказують на категорії та їхні властивості, та визначення концептуального зв'язку між ними [6].

Дослідження повідомлень у соціальних медіа потребує аналізу їхнього соціального контексту, що допоможе співвіднести

дискурс із реальними подіями в соціальному світі (не лише тими, які безпосередньо описані, а й тими, що могли вплинути на тональність автора та на інші характеристики його комунікації).

Компоненти тривимірної моделі Н. Феркло є гнучкими та можуть бути пристосовані до цілей дослідження.

Перший компонент – дослідження **лінгвістичних характеристик** та інструментів тексту, залучених до дискурсу. Він зосереджений на аналізі лексики, граматики, мови, використання знеціненої лексики тощо в повідомленнях. Дослідження мовленнєвої складової є важливим для розуміння когнітивних процесів у комунікаторів, адже шляхи розуміння та використання мови різними людьми не є одноманітними [7].

Важливими параметрами аналізу, які мають бути визначені на першому етапі дослідження, є також *транзитивність* та *модальність*, які позначають ставлення мовника до явища в процесі дискурсу, повідомляють про його само ідентифікацію. Транзитивність позначає силу відносин між процесами та суб'єктами й об'єктами (наприклад, зауваження конкретного винуватця тих чи інших подій або безособове зазначення того факту, що подія відбулася), а модальність – ставлення комунікатора до повідомлення. Виділяють такі модальності, як *алетична* (необхідно, можливо, неможливо), *деонтична* (треба, дозволено, недозволено), *епістемічна* (знання, позиція, незнання), *темпоральна* (минуле, теперішнє, майбутнє) та *просторова* (тут, там, ніде) [8].

Другий компонент, дослідження **дискусивних практик**, є процесом, пов'язаним із виробництвом та споживанням тексту [3, с. 68]. Дослідження дискурсу дозволяє прослідкувати ланцюг інтертекстуальності, що присутній або відсутній у дискурсі, надає розуміння ідей, які він транслює, та як вони взаємопов'язані та конкурують, борючись за монополію на інтерпретацію картини світу.

Нарешті, третій компонент, на якому варто зупинитися для досягнення цілей статті, – це дослідження **соціальної практики**. Цей компонент відносить дискурс до ширшого контексту, яким є соціальний світ. Цей аналіз презентує «соціальну матрицю дискурсу» [5, с. 27], і за його допомогою можна розуміти, якою мірою повідомлення є інтерактивними або проактивними, відслідкувати прогрес або регрес стратегій інформаційно-психологічного впливу через політичний дискурс. У цій частині дослідження можна дійти до висновків відносно функціонування дискурсів у соціальних медіа в суспільному

контексті, рівня достовірності цих повідомлень та їхньої інтерактивності.

У **структурі комунікативних практик**, які будуть визначені за результатом застосування тристоронньої моделі аналізу, можна визначити такі елементи, яка мета (очікуваний результат), інструменти (технічні та психологічні), сторони взаємодії.

Мета статті – ідентифікувати практики громадянського протистояння в комунікативному кейсі в соціальних медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Точка відліку для аналізу кейсу – публікація Володимира В'ятровича, директора Українського інституту національної пам'яті (26 січня 2018 р.), в якій озвучено його позицію по відношенню до представників російської культури, які не були безпосередніми пропагандистами комуністичного режиму:

«І знову про «геть від Москви!». Не всі щупальця «русского міра» такі огидні і очевидні як совок і московська церква. Деякі більш симпатичні, вишукані та респектабельні, але не менш небезпечні. «Іроніясудьби», «восьмоемарта», булгакови, пугачови, і навіть висоцькі і цої в руках Кремля - ефективні інструменти нагадування про єдиний культурний простір та інструменти його відтворення. А саме культура є фундаментом, на якому кожен імперіалізм зводить храм своєї величі» [11].

Наступна публікація – 27 січня 2018 р.:

«Про різницю у сприйнятті.

Є гарний ніж. Ви милуєтеся ним, коли він лежить на столі. Він викликає певне занепокоєння в руках іншої людини. Він лякає, коли ця інша людина - ворог.

Частина українців хочуть милуватися гарним руків'ям ножа навіть, коли зрозуміло, що він у руках вбивці» [12].

Остання за період публікація комунікатора по темі – 30 січня 2018 р.:

«Дискусія про «Висоцького/Цоя» не розколює українців, а демонструє наявні лінії розломів. Рентген не ламає кісток - лише фіксує переломи. І він необхідний для початку їх лікування» [13].

Контекст. Перша публікація вийшла наступного дня після відзначення Дня народження радянського поета В. Висоцького. Можна припустити, що її метою була активізація дискурсу декомунізації, який на той момент був менш присутній у відкритих джерелах, адже процедури з декомунізації в більшій частині країни проведені та завершені.

Дискурс, що відтворюється В. В'ятровичем, є вихідним у цьому кейсі. Основною його аксіологічною позицією є негативне ставлення до поширення російської культури та контркультури в Україні. Контрпозиція, що

відтворюється його опонентами, – лояльне ставлення до культури Росії та гостре засудження дерусифікації / декомунізації. Також присутній дискурс компромісу, який не відкидає однозначно цінність російської культури, але вказує на суперечливість її впливу на українське суспільство.

Дискурс-аналіз за методом Н. Феркло дозволить продемонструвати, як кристалізувалися ці позиції та за допомогою яких позицій відтворювалося та наростало громадянське протистояння.

Лінгвістичні характеристики. Транзитивність тексту першої публікації невисока. При тому, що комунікатор, очевидно, висловлює власну позицію, текст позбавлений особових займенників і написаний скоріше у формі постулату. Також публікація близька до сильного модального висловлювання, адже має високу епістемічну (висловлювання подається як аксіома), аксіологічну (предмет висловлювання презентований як відверто негативне явище), темпоральну (описує одночасно минуле, сучасне та майбутнє) та просторову (йдеться про Україну як середовище, в якому об'єкти критики розгортають свій вплив). Стиль публікації – спокійний, впевнений, комунікатор подає інформацію як факт, а не як припущення чи позицію.

Мова публікації українська, з вжитком російських слів, написаних українською абеткою («*восьмоемарта*», «*іроніясудьби*»), що демонструє зневажливе ставлення як до російської мови, так і до самих категорій, які так позначені. Прізвища людей написані з маленької літери, що може трактуватися або як демонстрація зневаги, або як риторичний прийом узагальнення.

Ключовою концептуальною метафорою, яку в подальшому активно залучили до використання комунікатори контр-дискурсу, що негативно сприйняли публікацію, є «*щупальця руского міра*». Вона позначає елементи радянської культури, що використовувалися для поширення потрібного дискурсу. Комунікатор повторює кілька разів метафору про «щупальця» в коментарях (у відповідь на «*туга за Висоцьким – це капець. Звідки це береться у притомних людей??*» – «*Щупальця не відпускають*»), ймовірно, для її актуалізації та забезпечення негативної візуалізації в прихильників і тих осіб, що не мають визначеної позиції.

Публікація цитує М. Хвильового («*Геть від Москви*»), українського письменника початку ХХ століття, який цим слоганом пропонував українським митцям орієнтуватися на Європу у формах та засобах літератури. Це сприймається негативно деякими як прибічниками, так і опонентами комунікатора, адже М. Хвильовий був марксистом та членом Кому-

ністичної партії, і комунікатора звинувачують (із різним ступенем агресивності) в непослідовності. Але на тлі метафори з щупальцями ця цитата проходить практично непомітно, що демонструє, наскільки сильно яскравий образ здатен відтінити інші.

У коментарях поширені зневажливі дописи та прямі образи комунікатора («*Реально большой и ущербный человек*», «*Батенька, у вас прогрессирующий путин головной мозга!*», «*Вятрович, ты дебил*», «*Наибольшее фальши, радянськості, сталінського більшовизму і псевдопатріотизму таки у поглядах В'ятровича*»), причому переважно зневажливі коментарі були написані російською мовою. Вони мають досить значну підтримку серед аудиторії, судячи з кількості «лайків».

Один із таких коментаторів в якості ілюстрації своєї думки, яка викладається зважено та без образ, водночас додає до тексту графічний малюнок – пацієнта психіатричної лікарні в гамівній сорочці, якого тримають двоє лікарів. Ця ілюстрація дисоціює з підкреслено дипломатичним тоном висловлювання і дає зрозуміти, що метою коментаря було приниження автора публікації.

У лексиці противників та прибічників комунікатора яскраво виражені ярлики та стереотипи («*нация сэлукив*», «*малорослики*», «*ватноголові*»).

Дискурсивні практики. У стартовій публікації домінує дискурс «*дерусифікація*». Описані комунікатором персона належать до представників масової культури та навіть контр-культури часів СРСР, що не мали безпосереднього стосунку до комуністичної ідеології, але, як він зазначає, слугували «*інструментами нагадування про єдиний культурний простір та ... його відтворення*».

Коментатори, що підтримують комунікатора та поділяють його цінності, підкреслюють важливість підняття подібних питань («*Наскільки ж пан В'ятрович дратує м..лів. Наступає їм на мозоль. Так тримати!*», «*Судячи з вою в коментах, пан В'ятрович робить щось вельми корисне*») для підживлення дискурсу «*дерусифікації*», який вони вважають рушієм позитивних змін в суспільстві. При цьому вони не залишаються байдужими до коментарів опонентів «*дерусифікації*», і зазвичай гілки переписки під коментарями опонентів мають більше відповідей ніж під тими, які написані в підтримку комунікатора. У таких гілках коментарів комунікатори, що представляють обидва протилежні табори, вдаються до апелювання до війни («*Теперь остальность победить мертвых Высоцкого и Цоя. На фронте же слабо побеждать... Война уже 4 года идет, а продвижений – ноль*») або ж піднімають питання перебування тієї чи іншої людини в зоні бойових дій як критерію

правомочності обговорювати певні питання (коментар прибічника дерусифікації «Якщо на «фронті» співають Цоя чи Висоцького, то цю війну українська сторона вже програла», та відповідь від його опонента – «Ви певно з окопу пишете, а не з дивану?»). Це говорить про суттєвий вплив агресії Російської Федерації проти України на сприйняття російської культури і значний рівень мілітаризації суспільства.

Коментатори, які не поділяють важливість «дерусифікації» культури та опонують В. В'ятровичу, як правило, відтворюють дискурс обговорення його персони, яка уособлює для багатьох неприємні для них дискурси та дії («Скоро в Україні слово «В'ятрович» стане символом повної духовної зубожілості і моральної нищості», «Скоро в словнику з'явиться слово «в'ятрович» – його значення вже давно всім відоме і в суспільстві сприймається однозначно»). Таким чином, політика, яка є «ворожою» цих таких комунікаторів, уособлена в персоні В. В'ятровича, що готує підґрунтя для її впровадження (і навіть безпосередньо не впроваджує політику, адже «декомунізацію» реалізують органи центральної та місцевої влади).

При цьому комунікатори контр-дискурсу також вважають, що підняття подібних тем у дискурсі впливає негативно на єдність суспільства («Вот такие как Вятрович и разжигают общество на гражданское противостояние. Ничего хорошего из-за таких в стране не выйdet»). Деякі із цих коментарів прирівнюють В. В'ятровича до комуністів із точки зору їхньої «політики заборон», що має виглядати як особлива образа («Як це по-совєцькі, вишукувати ворожі фільми та музику та оголошувати їм бойкот. Саме в СРСР, славним учнем та нащадком якого виявився пан Вятрович, так забороняли джаз та Бітлз»). Таким чином, коментатору закидається, що він, поділяючи демократичні цінності, прагне використовувати у відтворенні своєї політики ті самі методи, що і його ідеологічні противники.

У коментарях до публікації розповсюдженою є позиція, що оскільки деякі з означених представників належать до контр-культури, вони не мають вважатися противниками України («своєю діяльністю сприяли розвалу імперії чи були дисидентами», «от я собі намагаюся уявити стан людей, для яких всі ці явища - це їхня юнацька романтика, друзі, студентське життя, а тепер їм кажуть, що то все вороже», «з того ж Цоя чи Висоцького можна брати чудові цитати для тролінгу рашистів», «Висоцький і Цой багато у чому були тими, хто сформував покоління Майдану 2004 і чий діти підтримали Майдан 2013–2014 рр.»). Такі коментатори відтворюють

дискурс «компромісу» чи «примирення», при цьому в більшості вони ставляться до комунікатора позитивно.

Друга публікація комунікатора є більш зваженою і замінює метафору «щупальця руского міра» на порівняння описаних представників культури з ножем. Стилістично вона написана як тлумачення метафори, в менторському тоні. Коментарі до неї є більш зваженими за стилістикою та набагато менш агресивними, ймовірно, через те, що відбулася конкретизація комунікатором позиції. У них переважно відтворюється дискурс необхідності діалогу, більшої конструктивності та використання «інструментів» (якими називають митців) у власних цілях («Так може потрібно забрати того ножа у ворога, а не казати якій ніж поганий?», «Проблема в тому, що ворог може його взяти і використати. Він може використати і декого з нас, тож давайте відріжемо собі вуха і очі?»). Коментарів з образами практично немає, дискурс переведено в площину обговорення та напрацювання рішення.

Нарешті, третя публікація, яка була найкоротша за обсягом і при цьому має значну кількість «лайків», остаточно фокусує дискурс на примиренні та переході до діалогу. Комунікатор переконує, що дискусія про митців не розколює українців, а «демонструє наявні лінії розломів», виконуючи функцію рентгену. У коментарях відтворюється дискурс компромісу («Знаєте в чому проблема нашого суспільства? В тому, що ми навіть там де немає політики її знаходимо, а якщо не знаходимо то обов'язково запхнем»). Піднімаються питання створення власного якісного продукту («В'ятрович правий, що російська і совкова культура домінувала багато десятиліть і не треба за неї рвати горлянку, як Філатов, а треба відроджувати величезні пласти своєї культури і історії», відповідь на коментар «А як ви збираєтеся лікувати розломи?» – «зокрема створюючи і пропагуючи новий, спільний культурний продукт»), застосування м'якої сили для поширення більш корисних для України, з точки зору прихильників комунікатора, комунікативних практик, хоча радикальні коментарі теж присутні («Володя бери скальпеля і ріж»).

Отже, публічно артикульована позиція В. В'ятровича змінювалася під впливом бурхливої реакції громадськості. Можна припустити кілька пояснень цього: з одного боку, це могла бути спланована інформаційна операція, що полягала в гучній заявці про тему, її піднятті та винесенні в дискурсивне поле з подальшим детальним розбором; з іншого, не виключено, що комунікатор змушений був «відступити» під тиском негативної реакції і перевести дискусію в більш діалогічний формат.

Комунікативні (соціальні) практики конструювання громадянського протистояння.

Комунікатор не відповідає активно на коментарі і не вступає у суперечку – надає лише кілька відповідей прихильникам. Також немає свідчення того, що які-небудь коментарі противників (конструктивні чи деструктивні) видалялися, що може свідчити про те, що комунікатор не створює навколо себе «інформаційної бульбашки», або навіть зацікавлений у «хитанні маятника» дискурсу (тобто провокуванні обговорення гострих тем), що відтворюється в його публікації. Разом із тим підтримки участі в діалозі з боку комунікатора не було, що свідчить про його авторитарний підхід до комунікації.

Незалежно від причин переведення дискусії в діалогічний формат, що спостерігається протягом публікацій, це сприяло зниженню негативної реакції на комунікатора, зробило коментарі опонентів менш агресивними і дозволило ведення дискусії, в якій відтворювався дискурс «дерусифікації», щоправда – набагато більш помірковано. Емоційне забарвлення та інтенсивність появи коментарів рушили до низхідній у кожній новій публікації.

Опоненти комунікатора активно використовують публікацію для мобілізації своїх політичних прибічників, що є цікавою практикою громадянського протистояння. Наприклад, О. Лукаш, представниця «Опозиційного блоку», відомого своїм прихильним ставленням до спільного з Росією та СРСР культурного простору, активно цитує вірші Висоцького, в яких продукується дискурс вільнодумства та свободи («Стремится ввысь душа твоя, родишься вновь с мечтою! Но если жил ты как свинья, останешься свиной», «Если, путь прорубая отцовским мечом, Ты соленые слезы на ус намотал, Если в жарком бою испытал, что почем, – Значит, нужные книги ты в детстве читал!») [14]. Наведення цих цитат відповідає дискурсу «боротьби проти влади», завдяки якому опозиційна партія, представлена комунікаторкою, мобілізує на свою підтримку протестний електорат. Лексика комунікаторки яскрава, сповнена жорстких принизливих епітетів по відношенню до прибічників «дерусифікації» («черная жаба собственной неполноценности и убогости»).

Цікаво також, що, на відміну від попереднього комунікатора, О. Лукаш створює середовище «інформаційної бульбашки», і жорстких та образливих коментарів від опонентів на сторінці немає (а якщо такі з'являються, вони одразу видаляються). Тобто комунікаторка працює не на ініціацію обговорення проблеми, а виключно на відтворення серед своїх прибічників потрібного дискурсу.

Це можна пояснити тим, що вона зацікавлена в першу чергу не в переконанні у власних позиціях нових людей, а в мобілізації наявних прибічників, загостренні уваги на цінних для них темах для аксіологізації політики.

Один із поміркованих прибічників дискурсу В. В'ятровича щодо «дерусифікації», популярний у мережі Facebook російськомовний український блогер, відтворює дискурс компромісу. Він пропонує розглядати осіб, які стають об'єктами суперечливого дискурсу, з двох боків, наводячи з художньої літератури історію контрабандиста, який врятував замок від голоду, і за це правитель відсік йому пальці на одній з рук (покарання за контрабанду), але дарував титул та землі (за порятунок замку). Протиріччя в перенесенні на публічних людей виключно позитивних чи негативних рис породжує логічну помилку одномірності («Противоречие – в нашей попытке перенести все отношение к человеку на одномерную линию хороший-плохой. А оно так не работает, слишком много хороших-плохих») [15]. Логіка цього комунікатора: оскільки дискурс щодо постатей культури російської культури є суперечливим, неможливо однозначно інтерпретувати їх з аксіологічних позицій у контексті України та українців.

Така позиція навряд чи може бути прийнята позитивно радикальними прибічниками дискурсу «дерусифікації» («Предлагаю у...ать Рашку всем со всем ее бекграундом, а потом проникнуться и положить кактус на могилку Михалкова») чи його опонентами («Давайте перестанем Раммштайн слушать, потому что Гитлер. А хоть бы даже и антисемита Вагнера») і, ймовірно, розрахована на поміркованих комунікаторів або на комунікаторів без чітко артикульованої позиції задля їх спонукання до критичного осмислення цінностей.

Публікації В. В'ятровича на тему протягом кількох днів викликали неабияку реакцію як у соціальних мережах, так і в традиційних ЗМІ України [16; 17] та Росії [18]. Хоча зрештою тема виявилася «короткостроковою», як більшість тем у соціальних мережах, і бурхливе обговорення не тривало довше, ніж тиждень.

Враховуючи описане вище, можна визначити кілька комунікативних практик, що застосовуються в дослідженому кейсі та впливають на конструювання громадянського протистояння в дискурсі. У структурі комунікативних практик можна визначити такі елементи, як мета (очікуваний результат), інструменти (технічні та психологічні) та сторони взаємодії.

1. **Активізація «сірої зони»** – винесення в дискурсивне поле теми, яка не обговорюється широко, але може «запустити» процеси роздумів та вагання у осіб без чіткої позиції.

Мета – сприяти поширенню та позитивному сприйняттю певного дискурсу дерусифікації / декомунізації серед осіб, що перебувають у «сірій зоні», привернення уваги до теми з подальшим переходом до діалогічності та конструктивності. **Сторони взаємодії** – автор стартової комунікації та комунікатори, що підтримують його позицію, а також особи без чіткої позиції щодо дискурсу дерусифікації/декомунізації. **Інструменти** – забезпечення «інформаційного вибуху», продукування компромісного дискурсу та популяризація неодномірною ставлення до одних і тих саміх осіб, тлумачення метафор, збереження комунікатором плюралізму думок на власній сторінці (як демонстрація готовності до діалогу).

2. **Поляризація думок** – загострення протиріч між особами, що мають стійку позицію щодо ставлення до дискурсу дерусифікації/декомунізації. Ця практика може одночасно з активізацією «сірої зони» (деякі інструменти співпадають). **Мета** – інтенсифікація процесів, які приведуть до розколу між членами суспільства і можуть бути використані певними групами інтересів у боротьбі за владу. **Сторони взаємодії** – неконструктивні причіники та опоненти дискурсу, відтвореного автором стартової публікації. **Інструменти** – дегуманізація противників відтвореного дискурсу з приниженням їхніх честі та гідності, зневагу до цінностей, з використанням лінгвістичних засобів (маленька літера, метафори, ярлики, стереотипи, особисті образи тощо), прирівнювання опонентів до його ідеологічних противників (порівняння В. В'ятровича з комуністами), збереження комунікатором плюралізму думок на власній сторінці (як демонстрація в негативному ключі радикальних опонентів).

3. **Мобілізація опонента** – проведення опонентами дискурсу контратаки, яка спирається на стартові або домінуючі висловлювання причіників дискурсу. **Мета** – в даному кейсі загострити увагу причіників на глибоких ціннісних питаннях, які здатні зачепити осіб без інтересу до політики («сплячих» причіників) та «перетягти» їх на власний бік. **Сторони взаємодії** – комунікатор вихідного дискурсу та його опоненти, що спираються в комунікації на заперечення вихідного дискурсу. **Інструменти** – створення навколо власної комунікації «інформаційної бульбашки» задля уникнення втручання опонентів і домінування вигідного дискурсу (ймовірно, шляхом видалення критичних коментарів), відтворення дискурсу «опозиційності» через відповідні цитати, апеляції до пам'яті.

4. **Персоналізація комунікатора** – проведення сприйняття дискурсу на сприйняття особи комунікатора, відтворення його ролі як

«страшилки» для публіки (в даному випадку для осіб, що негативно ставляться до декомунізації/дерусифікації та не поділяють цінності теперішньої політичної еліти). **Мета** – фокусація на комунікаторі негативної суспільної думки («громовідвід») із забезпеченням від цього інших представників групи інтересів, що просуває певний дискурс, або/та свідоме перебирання на себе такої ролі комунікатором задля популяризації себе серед причіників дискурсу. Незалежно від того, яка мета визначальна, результатом є поляризація думок суспільства щодо ставлення до індивіда. **Сторони взаємодії** – враховуючи широкий рівень обговорення особи В. В'ятровича в соціальних та традиційних медіа, а також на рівні профанного (побутового) дискурсу, сторонами є як причіники, так і противники дискурсу, персоналізація якого відбувається в особі комунікатора. **Інструменти** – в першу чергу, інструменти практики використовуються опонентами В. В'ятровича в процесі обговорення його персони як втілення дискурсу-подразника. Відтворенню цієї практики також сприяє високий рівень модальності стартового висловлювання автора, подання їм інформації як факту, безапеляційно, відмову комунікатора від видалення зневажливих персоналізуючих коментарів.

Висновки.

Описаний кейс висвітлює фактори розгортання громадянського протистояння в Україні. Серед комунікаторів має місце *розкол позицій за мовною ідентичністю*. Більша частина осіб, які вдаються до прямих образ комунікатора або радикально стають на захист негативно охарактеризованих діячів культури або концептів, спілкуються російською, і навпаки – серед радикальних коментаторів, які розвивають думку комунікатора і пропонують забороняти російське, домінує українська мова. Радикальні коментатори часто вдаються до прямих образ противника та до їхньої дегуманізації через дискурс, прихильники комунікатора часто підтримують активізацію ним громадянського протистояння, вважаючи це фактором позитивного впливу на процеси «модернізації» країни. При цьому серед *комунікаторів дискурсу компромісу україномовні та російськомовні представлені в приблизному паритеті*, і важко виділити, яка мова цього дискурсу більш поширена.

Виникнення стартової публікації в день народження одного з її героїв, і при цьому без помітної комунікативної події, що спричиняла б її появу, може свідчити про успішне застосування комунікатором *проактивного підходу до дискурсу*. Це є відносно рідкісним явищем і разом з деякими іншими факторами, зокрема зміною фокусу в дискурсі (від «заперечення» цінностей опонентів до де-

монстрації важливості обговорення ціннісних розломів), може говорити про продуману комунікативну стратегію В. В'ятровича для винесення доцільних з його точки зору аксіологічних питань у політичний дискурс. При цьому радикально налаштовані опоненти цієї зміни не сприймають, але люди, що ставляться скоріше нейтрально чи позитивно, готові долучатися до обговорення.

Вплив зовнішніх груп інтересів на дискурс не є очевидним, хоча наявність такого впливу активно припускають у коментарях прихильники комунікатора, що зазначають про вплив російського «імперського» дискурсу на комунікаторів, які виступають опонентами.

Учасники дискусій у соціальних медіа не здатні реагувати на аргументи один на одного, натомість реагуючи на мову спілкування опонента чи на його регіон проживання (або участь/неучасть в військових діях). До комунікації долучаються як люди із профільною позицією, так і «персонажі-одноденки», або ж «боти» (користувачі Facebook, із незаповненими особистими сторінками, що використовуються в інформаційних операціях для висловлення певних позицій). Користувачі мало обмежують себе у висловах із точки зору цензурування, переходять на безпосередні образи комунікатора та втручаються у дискусії під «гілками коментарів» третіх осіб.

Озвучена тема викликає бурхливу реакцію в середовищі у Facebook (не в останню чергу аксіологізацію політики). До комунікативних практик, які використовуються учасниками дискурсу, належать, зокрема, активізація «сірої зони», поляризація думок, мобілізація опонента, та персоналізація комунікатора. Таким чином, ця тема фактично сприяє артикулюванню громадянського протистояння серед широкої кількості учасників, що вступають у відвертий дискурсивний конфлікт. Водночас для певної категорії осіб, які сприймають світ більш критично, публікація надає поштовх для мислення і пошуку позиції, також пошуку точок перетину з опонентами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яровий Д.О. Дискурсивні фрейми громадянського протистояння в соціальних медіа // Психологічні науки: проблеми і здобутки. Київ, 2016. Вип. 9. С. 216–232.

2. Яровий Д.О. Особливості групової поляризації в дискурсі соціальних медіа // Проблеми політичної психології. Київ, 2016. Вип. 4(18). С. 133–142.

3. Jorgensen, M., Phillips, L. Discourse Analysis as Theory and Method. / M. Jorgensen, L. Phillips Thousand Oaks: SAGE, 2010. 320 p.

4. Fairclough N. Media discourse. Bloomsbury Academic, 1995. 224 p.

5. Fairclough N. Discourse and social change. Cambridge Polit Press, 1992. 272 p.

6. Измайлова Т.В. Выборка в качественном социологическом исследовании как теоретико-методологическая проблема // Социологические методы в современной исследовательской практике: сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ АО Крыштановского. Издательский дом НИУ ВШЭ, 2011. С. 139–142.

7. Auerbach C., Silverstein L. B. Qualitative data: An introduction to coding and analysis. NYU press, 2003. 202 p.

8. Дембицкий С. Обоснованная теория: стратегия сбора и анализа качественных данных при теоретической валидации. Социология: теория, методы, маркетинг. 2010. №. 2. С. 64–83.

9. Harre R. Positioning theory. New ideas in psychology. 2005. Vol. 5. № 1. P. 32–52.

10. Руднев В. Модальности, характеры и механизмы жизни. Московский психотерапевтический журнал. 2001. №. 1. С. 57–75.

11. Соціальна мережа Facebook. Сторінка користувача «Володимир В'ятрович». URL: <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10211103788090077?pnref=story> (дата звернення 03.06.2018).

12. Соціальна мережа Facebook. Сторінка користувача «Володимир В'ятрович». URL: <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10211109911363155> (дата звернення 03.06.2018).

13. Соціальна мережа Facebook. Сторінка користувача «Володимир В'ятрович». URL: <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10211137965824499> (дата звернення 03.06.2018).

14. Соціальна мережа Facebook. Сторінка користувача «Олена Лукаш». URL: <https://www.facebook.com/Lukash.ua/posts/546645665701720> (дата звернення 05.06.2018).

15. Соціальна мережа Facebook. Сторінка користувача «Віктор Трегубов». URL: <https://www.facebook.com/victor.tregubov.5/posts/1683943784959149> (дата звернення 05.06.2018).

16. Sensor.net: Не предлагал запрещать Цоя или Высоцкого, но напоминаю, что их могут использовать. URL: http://sensor.net.ua/news/3047062/ne_predlagal_zapreschat_tsoya_ili_vysotskogo_no_napominayu_chno_ih_mogut_ispolzovat_vyatrovich (дата звернення 10.06.2018).

17. 112.ua: Щупальца «русского мира»: Что сказал Вятрович о Высоцком, Цое и Булгакове, и почему это разъярило общественность. URL: <https://112.ua/mnenie/shhupalca-russkogo-mira-chno-skazal-vyatrovich-o-vysockom-coe-i-bulgakove-i-pochemu-eto-razuyarilo-obshhestvennost-430892.html> (дата звернення 10.06.2018).

18. ИноСМИ.РУ: Вятрович сошел с ума и объявил Булгакова, Цоя и Высоцкого щупальцами русского мира. URL: <https://inosmi.ru/politic/20180129/241306583.html> (дата звернення 10.06.2018).